

KATOLIČANSTVO U BOSNI I HERCEGOVINI OD KULINA BANA DO AUSTRO-UGARSKE OKUPACIJE*

Srećko M. DŽAJA, München

Zbog velike oskudice povijesnih izvora o kršćanstvu na bosansko-hercegovačkom tlu sve do konca 12. st. znamo vrlo malo.

Za vladavine Kulina bana (1180–1204) povijesni izvori bilježe pojavu krivovjerja u bosanskoj državi 1199/1200. g. Od toga vremena pa sve do turskog osvojenja Bosanskog Kraljevstva 1463. potiskivanje bosanskih krivovjeraca, koji su sebe nazivali krstjanima a svoju vjersku zajednicu Crkva bosanska, stalni je predmet politike Rimske kurije i djelovanja katoličkih misionara – najprije dominikanaca, a onda franjevaca.

Nakon što pokušaji vraćanja bosanskih krstjana u jedinstvo s Rimskom crkvom nisu uspjeli, došlo je do institucionalnog razdvajanja Crkve bosanske i Crkve katoličke osnivanjem nove katoličke biskupije 1233. u Bosni s latinskim biskupom na čelu, čije će sjedište biti 1252. preneseno u Đakovo. Od ovoga vremena pa sve do uspostave redovite katoličke hijerarhije u BiH 1881. ponavljat će se pokušaji osnivanja novih katoličkih biskupija s etabliranim katoličkim klerom na bosansko-hercegovačkom tlu – ali s malo ili nimalo uspjeha.

Istovremeno s pokušajima etabliranja katoličanstva teći će povijesno vrlo značajni razvici neetabliranog katoličanstva na tlu BiH u režiji franjevaca, odnosno Franjevačkog Reda. Franjevci su u prvoj četvrtini 14. st. istisnuli dominikance i razvili misionarsku djelatnost, koja je za sobom ostavila daleko veće tragove od djelatnosti dominikanaca. Kroz 100 godina vrlo intenzivnog djelovanja franjevci su se duboko ukorijenili u bosansko tlo i gotovo u cijelosti katolicizirali Bosnu pred tursko osvojenje.

Za turske vladavine u BiH bosansko-hercegovačko katoličanstvo zbog ideoloških i pravnih ograničenja te brojnih austro-ugarskih i mletačko-turskih ratova knjižit će više-manje samo gubitke – demografske, socijalne, kulturne i urbane. Povijesni izvori govore o

* Nakon sloma komunističkog sustava na tlu bivše Jugoslavije pokrenute su i nove kulturne inicijative. Među takve treba ubrojati i izdavačku kuću *Altermedia* – Mješovito preduzeće

iseljavanju i prelascima na islam, nestajanju katoličkog srednjeg sloja (trgovaca i obrtnika) te stradanju crkava i samostana i njihova kulturnog blaga u ratnim razaranjima.

Da je bosansko-hercegovačko katoličanstvo ipak kao reliquie reliquiarum preživjelo 400 godina turske vladavine, treba zahvaliti prije svega njegovoj dubokoj ukorijenjenosti u srednjovjekovnoj Bosni i upornosti franjevac, da svaki put prevladaju rezignaciju i vrte se zgarištima svojih crkava i samostana.

1. Kršćanstvo u srednjovjekovnoj Bosni i rimski establishment

Smrću cara Manojla I. Komnena (1143.–1180.) prestaje bizantska prevlast u jugoistočnoj Europi i nastaju novi politički i vjerski odnosi. U Carigradu bi osnovano tzv. *Latinsko carstvo* (1204.–1262.). U isto vrijeme Venecija započinje svoje kolonijalno širenje u Sredozemlje, a u istočnom dijelu Balkana dolazi do ponovnog uspona Bugarske, dok u središnjem dijelu Balkana, Srbija doživljava svoj politički uspon i duhovnu emancipaciju: 1217. g. Srbija postaje kraljevina, a 1219. Sava Nemanjić osniva zasebnu, autokefalnu srpsko-pravoslavnu Crkvu.

Što se događa u susjednoj Bosni, odnosno zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka?

I tu dolazi do znatnih promjena. S »velikim banom« Kulinom (1180.–1204.) Bosna započinje svoj politički razvitak, koji je zbog velike oskudice povijesnih izvora vrlo teško s poželjnom točnošću opisati.

Zbog istoga razloga još je teže pratiti vjerske prilike u srednjovjekovnoj Bosni. U pitanju je prije svega tzv. srednjovjekovno bosansko *bogumilstvo*.

Prvu pisanu vijest o pojavi krivovjerja u Bosni dostavio je papi Inocentu III. (1198.–1216.) dukljanski knez Vukan. Godine 1199/1200. Vukan javlja da se u Bosni pojavilo krivovjerje, uz koje su pristali ban Kulin, njegova obitelj i više od deset tisuća kršćana.

Od toga vremena pa do turskog osvojenja u vijestima o političkim zbivanjima u svezi s Bosnom ponavljaju se optužbe o prisutnosti krivovjerja u bosanskoj državi

za radio-televiziju, novinsko-izdavačku i informatičku djelatnost, D.O.O. Na listi projekata toga izdavača nalazile su se i znanstveno-popularno (ne pučki!) pisane brošure o multikulturalnoj bosansko-hercegovačkoj političkoj i kulturnoj prošlosti. U predahu između sloma komunizma i groznog rata u BiH izdavač je uspio objaviti samo jednu takvu brošuru. Izlazak brošure »*Katoličanstvo na tlu Bosne i Hercegovine*« bio je predviđen za konac 1991. godine. Početkom mjeseca lipnja 1991. spomenuti izdavač mi se obratio s ponudom da napišem jednu takvu brošuru, odnosno da dadnem svoje prijedloge za jedan takav projekt. Smatrao sam uputnijim da na tom projektu sudjeluje više autora. U tom smislu dao sam svoje prijedloge i pristao da napišem dio teksta o katoličanstvu u BiH od Kulina bana do austrougarske okupacije, a da ostale dijelove pišu drugi autori. Ugovor smo sklopili koncem mjeseca lipnja 1991. Bilo je dogovoreno, da autori pošalju svoje tekstove najkasnije do konca listopada 1991. Svi autori nisu to uradili, pa tako do danas nije izašla spomenuta brošura. Zbog toga sam se odlučio objaviti svoj dio teksta, koji sam pisao od srpnja do polovice listopada 1991. pod psihozom mučkog rata protiv Hrvatske. Naravno, ratna psihoza je utjecala na moj tekst. Ali kako rat u toj fazi još nije bio poprimio apokaliptičke dimenzije kao ubrzo nakon toga, mislim, da sam u svojim razmišljanjima dobrano sačuvao kritičku smirenost. Uvjeren sam, da je potreban što brži povratak kritičkim smirenim razmišljanjima. Bio bih vrlo zadovoljan, ako i ovaj tekst doprinese tomu – u ovim vremenima, u kojima je okrutni agresivni rat najveći dio pučanstva doslovno doveo u položaj *primum vivere, deinde philosophare* (München, početak prosinca 1992).

– i to ne samo u zapadno-katoličkim dokumentima, nego i u dokumentima istočnog srpsko-pravoslavnog i bizantskog porijekla.

S razvitkom moderne historiografije u 19. i 20. stoljeću bosansko bogumilstvo postaje tema broj jedan za istraživače, političare i čitalačku publiku povijesne literature. Dosada se preko četrdeset značajnijih povjesničara bavilo tim pitanjem, ali fenomen tzv. *bosanskog bogumilstva* ostao je još uvijek više-manje nerazjašnjen, odnosno utopljen u spekulacije i maštanja, u kojima *bogumilijada* hrvatskog književnika Miroslava Krležu (1893.–1981.) predstavlja svojevrsni vrhunac.

Budući da bosansko *bogumilstvo* nije tema ovoga prikaza, nego samo polazište za promatranje povijesti katoličanstva u BiH od kraja 12. stoljeća pa dalje, na ovome mjestu istaknut ćemo samo nekoliko temeljnih činjenica, koje su u historiografiji neosporne, a pomažu nam pri razumijevanju povijesti bosansko-hercegovačkog katoličanstva.

Kao prvo potrebno je istaknuti da nijedan srednjovjekovni, pa ni kasniji turski izvor, bosanske *bogumile* ne naziva bogumilima; ovaj je pojam na njih primijenila tek moderna historiografija od 19. st. pa dalje. Srednjovjekovni Bošnjani nazivali su sami sebe *krstjanima* i *krstjanicama*, a svoju vjersku organizaciju *Crkva bosanska*. Latinski i bizantski izvori nazivaju ih raznim imenima dotadašnjih krivovjerja, ali nikada bogumilima.

Što se tiče pojma *dobri Bošnjani*, koji susrećemo u nekoliko sačuvanih srednjovjekovnih bosanskih povelja, te pojam *dobri ljudi*, odnosno *dobri mužje*, koji se nalazi u oporuci povijesti najpoznatijeg dostojanstvenika Crkve bosanske *gosta* Radina Butkovića iz g. 1466, po svoj prilici ti se pojmovi ne odnose na službe u *Crkvi bosanskoj*, kako nas uvjeravaju neki historičari, nego su prijevod, odnosno bosanska varijanta latinskog pojma *boni homines*. A komparatistička istraživanja su ustanovila, da je taj pojam već u kasnoj antici, te nakon toga u franačkom pravnom sustavu, označavao kvalificirane svjedoke (*testes idonei*) u sudskim sporovima. Da bi to netko mogao biti – uz zdrava umna i duševna svojstva – morao je pripadati slobodnom staležu i raspolagati stanovitom imovinom, što ga je činilo u vanjskom pogledu neovisnim. *Dobri Bošnjani* u sačuvanim bosanskim poveljama upravo su takvi.

Kao drugo, ostaje nejasno tko je i odakle unio krivovjerje u srednjovjekovnu Bosnu. Pisanih vijesti o unošenju krivovjerja u Bosnu s Istoka nema, a pisanih vijesti o dolasku krivovjeraca u Bosnu preko Dalmacije ima, ali su one prilično nejasne, pa nije isključeno da je bosansko krivovjerje samoniklo. U svakom slučaju ono se duboko uvriježilo u već postojeću kršćansku organizaciju u Bosni te, po svoj prilici, preuzelo i zadržalo dobrim dijelom nazivlje i organizacijske oblike, koji su postojali na bosansko-hercegovačkom tlu u trenutku sukoba s rimskim establishmentom na prijelazu iz 12. u 13. stoljeće.

Što se tiče pojma *establishment*, o tome anglicizmu napisao je francuski list *L'Express* (14. 10. 1968.) slijedeće: »Nitko nikada nije mogao definirati što je to 'establishment', ali se u njegovo postojanje ne sumnja«. Dakle, usprkos te pojmovne neodređenosti, ne možemo pobjeći od upotrebe toga pojma, odnosno zamijeniti ga nekim drugim, jer je upravo rimski *establishment* igrao jednu od temeljnih uloga u povijesti bosansko-hercegovačkog katoličanstva. Ne radi se u ovom slu-

čaju na jednoj strani o *službenoj* katoličkoj Crkvi, koju bi imao predstavljati svjetovni katolički kler, a na drugoj o neslužbenoj, maltene privatnoj organizaciji bosanskih franjevaca – kako to direktno ili indirektno pokušavaju protumačiti pojedini zastupnici katoličke historiografije. Jer obje grupe – neetabrirana organizacija bosanskih franjevaca provincija Bosna Srebrena, kao i kasnije osnovana provincija hercegovačkih franjevaca na jednoj strani, te etablirane katoličke biskupije sa središtima u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci na drugoj strani – imaju jednu te istu vjeru i iste vjerske ciljeve te predstavljaju *službeno priznate institucije* unutar katoličke Crkve i od vrhovnog vodstva katoličke Crkve. Neetabrirane bosansko-hercegovačke franjevačke provincije i etablirane katoličke biskupije na ovom prostoru međusobno se razlikuju svojim organizacijskim oblicima, mentalnim strukturama i opsegom kompetencija, te egzistiraju ne kao međusobno podređene, nego kao paralelne strukture. To je jedna od bosansko-hercegovačkih posebnosti, uvjetovana specifičnim povijesnim razvitkom Bosne i Hercegovine.

Katoličke biskupije bilo gdje na svijetu, kao etablirani dijelovi rimskog establishmenta, teže da organizacijski i mentalno u cijelosti ostvare one oblike vjerskog života i vjerske organizacije koji su karakteristični za tzv. katoličke zemlje, a neetabrirane forme pojavljuju se i razvijaju u onim povijesnim prostorima koji su više izloženi političkim, socijalnim i kulturnim previranjima i koji su – da se moderno izrazimo – multikulturalni. Takav je bio u svojim dugim stoljećima i ostao do dana današnjeg bosansko-hercegovački prostor.

Za povijest katoličanstva na ovom prostoru značajno je, dakle, usporedno djelovanje etabliranih i neetabriranih struktura.

Svratimo pozornost najprije etabliranoj strani ove duge povijesti.

Nakon što je primila vijest o pojavi krivovjerja u Bosni, Rimski kurija je alarmirala bosanske crkvene i političke susjede – katoličke biskupe i ugarsko-hrvatske kraljeve. Započinju crkveni i politički pritisci na Bosnu. Ban Kulin odupire se tim pritiscima diplomatskim putem. On predlaže da papa pošalje svoga legata u Bosnu, koji će ispitati bosanske crkvene prilike. Rimski kurija prihvaća ovaj prijedlog i u Bosnu stiže kao papin legat Ivan de Casamaris.

Papin legat sastaje se s predstavnicima bosanskih krstjana na Bilinom polju kod današnje Zenice, gdje se bosanski krstjani u njegovoj prisutnosti 8. travnja 1203. g. svečano odriču svih hereza zbog kojih su optuženi, ispovijedaju odanost rimskoj Crkvi te šalju svoje izaslanike ugarsko-hrvatskom kralju Emeriku da pred njim ponove tu svoju *bilinopoljsku abjuraciju*.

Ali s bilinopoljskom abjuracijom nije bila stvar konačno riješena, nego je zapravo tek počela. Jer početkom dvadesetih godina 13. stoljeća ponovno je Bosna na optuženičkoj klupi radi krivovjerja. Naime 1222. g. u Bosni se pojavljuje papin legat Akoncije, a u Ugarskoj se organizira križarski rat na čelu s kalocskim nadbiskupom Ugrinom. O tijeku i uspjehu toga planiranog pohoda protiv Bosne nemamo zabilježene vijesti.

U tridesetim godinama 13. stoljeća dolazi do konačnog odvajanja *Crkve bosanske* od Rima. Od toga vremena pa do svoga iščeznuća neposredno pred tursko osvajanje Bosne, 'heretička' *Crkva bosanska* živjet će svojim zasebnim životom, iz-

vrgnuta političkim pritiscima i misionarskoj djelatnosti kako s katoličke, tako – u svojim istočnim područjima – i sa srpskopравoslavne strane.

Naime 1233. g. Rim svrgava dotadašnjeg bosanskog biskupa slavenskog obreda i postavlja biskupa s latinskim obredom u osobi dominikanca Ivana iz Wildeshausen-a, a bosansku biskupiju izuzima ispod metropolitanske nadležnosti dubrovačke crkve i podlaže je izravno papinskoj vlasti. Za banovanja bosanskog bana Mateja Ninoslava (1236.–1250.) izmjenjuju se križarski pohodi iz Ugarske i diplomatski kontakti između bosanske države i Rimske kurije, pa se – već prema konkretnoj političkoj situaciji – ban Matej Ninoslav u povijesnim izvorima označuje sad kao krivovjerac (*pataren*), a sad kao katolik.

Nakon provale Tatara u Ugarsku i Hrvatsku 1241.–1242. koja je za sobom ostavila pustoš, čini se, da se ugarski pritisak na Bosnu smanjio i da je došlo do stagnacije organiziranja katolicizma u ovoj zemlji. Naime – svakako pod utjecajem ugarskih političkih snaga – Rim podvrgava 1247. g. bosansku biskupiju pod metropoliju u Kalocsi, a bosanski biskup – ukoliko je prije toga uopće stolovao u Bosni – prenosi svoje sjedište u Đakovo (najkasnije 1252. g.). Odatle će nastojati ostvarivati svoju vlast nad Bosnom s malo ili nimalo uspjeha – i to sve do uvođenja etablirane katoličke crkvene organizacije nakon austro-ugarske okupacije 1878. godine.

Dio historiografije vidio je u ovim zbivanjima pobjedu *bogumilstva* nad katolicizmom polovicom 13. stoljeća unutar bosanske države. Tu tezu nije lako ni pobiti ni dokazati, jer sačuvani povijesni izvori o tome gotovo šute sve do kraja 13. stoljeća.

Na prijelazu iz 13. u 14. stoljeće dolazi do dinastičke smjene u Ugarskoj. S povijesne pozornice silazi dinastija Arpadovića, a nastupa dinastija Anžuvina. Velikaši Bribirci u Hrvatskoj, a nešto kasnije Kotromanići u Bosni, iskoristit će ovu dinastičku smjenu za svoj politički uspon i širenje svoje vlasti na susjedna područja.

Kao i uvijek tako i u ovom slučaju mijenjanje političkih granica izazvalo je promjene biskupijskih granica, odnosno dovelo do osnivanja novih biskupija. Uz metropoliju u Splitu, čije je područje dalje zasijecalo u zaleđe negoli danas, povijesna istraživanja znaju još za slijedeće biskupije, koje su u 14. stoljeću pokrivala dijelelove Hrvatske i današnje zapadne BiH: delmitanska ili duvanjska biskupija, makarska ili krajinska biskupija, odnosno prema nekim shvaćanjima dvije biskupije – jedna sa sjedištem u Makarskoj, a druga u Omišu. Prema najnovijim istraživanjima osnovana je 1352. i tzv. hrvatska biskupija, koja nije bila nastavak stare hrvatske biskupije (oko 1024.–1185.), niti je istovjetna s kninskom biskupijom. Ta biskupija, kao ni duvanjska, nije imala stalnog sjedišta, a prostirala se otprilike istim područjem kao i današnja banjalučka biskupija; njezini su biskupi stolovali u Glamoču, Ključu, Golubiću kod Bihaća i Todorovu. Ova se biskupija ugasila 1578. g.

S usponom Kotromanića ojačat će i katolicizam u Bosni, ali ne u etabliranoj formi, nego u neetabliranoj. Naime bosanski biskupi, koji od polovice 13. st. stoluju izvan Bosne u Đakovu, ne vraćaju se u Bosnu, ali se u svojoj borbi za kupljenje desetine po bosanskim župama sukobljavaju s franjevcima; uz ostalo oni ometaju dovođenje novih članova i podizanje franjevačkih samostana – na koncu konca bezuspješno.

U povijesnim izvorima dosta je jasno opisan sukob između đakovačkog biskupa Lovre (1336.–1347.) i bosanskih franjevaca upravo u vrijeme osnivanja franjevačke Bosanske vikarije na čelu s prvim vikarom Peregrinom Saksoncem (1340. do 1349.), koji će 1349. postati đakovački biskup. Od povjesničara dosada je o tome najpotpunije pisala Nada Klaić. N. Klaić vjerojatno ima pravo kada tzv. *darovnicu bana Ninoslava*, datiranu u 1244. g., svrstava u krivotvorine ili falsifikate. Po svoj prilici ta je krivotvorina nastala u đakovačkom kaptolu sto godina kasnije – upravo u vrijeme spomenutog Lovre, koji je bio najprije đakovački kanonik, a onda biskup. Svrha te krivotvorine bila je da posluži kao »dokazni materijal« u parnici za desetinu, koja se vodila pred papom Klementom VI. (1342. do 1352.) u Avignonu. Prema tome, brojni vrijedni topografski podaci, koje sadrži spomenuta darovnica, ne odnose se na stanje polovicom 13. nego polovicom 14. stoljeća.

U sukobu između đakovačkih biskupa i bosanskih franjevaca Kotromanići su stajali na strani franjevaca. Banu Stjepanu II. Kotromaniću (1314.–1353.) uspjelo je čak svoga vrsnog diplomata Peregrina Saksonca promaknuti na đakovačku biskupsku stolicu (1349.–1355.) i na taj način suzbiti ugarski politički i crkveni etablirani pritisak na Bosnu i franjevce u Bosni. Ali osloboditi se zauvijek pritisa đakovačkih biskupa bilo je moguće samo osnivanjem jedne nove, odnosno nekoliko biskupija u Bosni, koje bi bile neovisne o Đakovu. Takvi pokušaji nisu izostali; njihovi tragovi su prisutni u povijesnim izvorima.

Već je papinski legat Ivan de Casamaris odmah nakon zbora na Bilinom polju 1203. g. predložio osnivanje triju ili četiriju novih biskupija u tadašnjoj Bosni. Vidjeli smo, da je 1233. g. – nakon svrgavanja slavenskog ili glagoljaškog biskupa *Crkve bosanske* – osnovana samo jedna biskupija, čije je sjedište polovicom 13. st. prenešeno u Đakovo. Hrvatski konventualac i crkveni povjesničar Marijan Žugaj, naslućuje da je četrdesetih godina 14. st. bila osnovana jedna biskupija u središnjoj Bosni, naravno neovisna o Đakovu. Povijesni izvori prve polovice 15. st. govore o slijedećim biskupijama na bosanskom tlu: *Capiriensis* (tj. Kozograd kod Fojnice), *Visociensis* (Visoko), *Srebrenicensis* (Srebrenica) i *Bistuanensis* (Zenica). Polovicom 15. st. gubi se trag ovim biskupijama.

Očito je ovo pojavljivanje i nestajanje novih biskupija na bosanskom tlu izraz borbe domaćih snaga – bosanske vladarske dinastije i franjevaca – za političku i crkvenu neovisnost o ugarskim kraljevima i đakovačkim biskupima. Pri tome je Rimska kurija stajala sad na strani bosanskih vladara i franjevaca – pa osnivala nove biskupije, a sad na strani ugarskih kraljeva i đakovačkih biskupa – pa dokidala novoosnovane biskupije u Bosni.

Na području srednjovjekovne Travunije i Zahumlja, odnosno današnje istočne Hercegovine i dijelova Crne Gore, osnovana je najkasnije početkom 11. st. (1022. g.) trebinjska biskupija.

Širenjem vlasti Nemanjića na Zahumlje i otok Pelješac s kraja 12. st. te uspostavom autokefalne srpsko-pravoslavne Crkve, katoličanstvo trebinjske biskupije našlo se pod pritiskom pravoslavlja i zapalo u stoljetnu defenzivu. Od tih vremena trebinjski biskupi rezidiraju ili u Dubrovniku ili na otočiću Mrkanu kod Cavtata (pa odatle i naziv: trebinjsko-mrkanska biskupija), a broj katolika se sve više smanjivao.

Potpadanjem Huma i Zahumlja 1322. pod vlast bosanskih vladara pritisak pravoslavlja se nešto smanjio, ali je došlo do širenja heretičke *Crkve bosanske* na ovom prostoru.

Tako je istočna Hercegovina tursko osvojenje dočekala s tri vjerske skupine: katolici, pravoslavci i bosansko-humski *krstjani* ili pripadnici *Crkve bosanske*. O njihovu brojčanom odnosu na temelju povijesnih izvora ne da se ništa određeno reći.

Iz dosad rečenog vidi se da je etabliranje katoličanstva u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini nailazilo na razne prepreke i ostalo više projekt negoli ostvarenje rimskog establishmenta.

S turskim osvajanjima stanje će se još više pogoršati. Ratna razaranja, bježanje pučanstva i masovne seobe sa svim svojim socijalnim, kulturnim, duhovnim i političkim posljedicama, izazvat će pravu pometnju u etabliranom ustrojstvu katoličke Crkve ne samo u BiH, nego i u cjelokupnom bosansko-hercegovačkom susjedstvu. Dijelovi pojedinih biskupija ostat će prazni i pusti – da bi zatim bili naseljavani pučanstvom druge vjere – a njihove međusobne granice bit će zbrisane, pa će dolaziti do čestih svađa između pojedinih biskupa za duše i područja u kojima su te duše prebivale.

Rimska kurija muku muči oko toga kako da uhvati korak s radikalnim promjenama koje se ne smiruju, nego za katolicizam priređuju sve nepovoljnija iznenađenja. Tako su u povodu imenovanja bosanskog franjevačkog provincijala Antuna Matkovića 1573. g. bosanskim biskupom s punomoći da biskupsku službu vrši i u susjednim biskupijama koje u tom času nisu imale svoga biskupa – oci Rimske kurije razbijali si glavu, kako osigurati materijalnu egzistenciju biskupu »koji nema ni stalnih prihoda, ni biskupskog grada, ni biskupske crkve«, pa su donijeli odluku da biskup stoluje u jednom od franjevačkih samostana.

Stolovanje biskupa biskupija koje su došle pod osmansku vlast, po franjevačkim samostanima, postat će izvorom gotovo stalnih sukoba između biskupa i franjevaca – i to zbog financijskih, psiholoških i političkih razloga.

Financijska potpora koju su ovi biskupi dobivali iz Rima, ili pak od nosilaca ugarske krune – u ovom vremenu Habsburgovaca – koji su polagali patronatsko pravo na imenovanje biskupa u ovim krajevima, bila je nedostatna, pa su biskupi novčani manjak nastojali nadoknaditi posezanjem za prihodima župa na kojima su franjevci vodili dušobrižništvo. Time su bili načeti financijski interesi franjevaca, to više, što su biskupi svoju službu manje-više shvaćali na etablirani način, tj. nastojali barem donekle biti slični feudalnim biskupima-knezovima po europskim zemljama. Franjevci su u takvim trendovima vidjeli politički irealizam, to više što pravni status katoličkih biskupa pod osmanskom vlašću nije bio reguliran kao npr. status pravoslavnih episkopa; katolički biskupi pod osmanskom vlašću smatrani su ideološkim protivnicima, a u njihovim putovnicama, ukoliko im je pristup bio dozvoljen, nije stajalo da su biskupi, nego da su trgovci ili neko drugo zanimanje.

Političku odgovornost u Bosni, odnosno na područjima na koja se proširila Bosna Srebrena pod osmanskom vlašću, snosili su franjevci, a trebinjski biskupi uživali su političku zaštitu dubrovačke Republike, koja im je svojim diplomatskim vezama omogućavala od vremena do vremena pohađanje vjernika na turskom teritoriju.

Etabliranu prisutnost katoličke Crkve u Bosni indirektno su otežavali i Habsburgovci kao nosioci prava ugarske krune.

A među tim pravima nalazilo se i patronatsko pravo nad bosanskom biskupijom, koje je iznudio kralj Žigmund (1387.–1437.) od kardinalskog zbora na saboru u Konstanzu 19. rujna 1417. g. Na to će se pravo pozivati Habsburgovci i nakon turskih osvajanja pri imenovanju biskupa i pokušajima preuređivanja biskupijskih granica, odnosno osnivanja novih biskupija zbog političkih i demografskih promjena. Tako u 17. st. susrećemo nekoliko slučajeva imenovanja bosanskih biskupa od strane bečkog cara, koje Rim nije priznao, jer nisu stolovali u svojoj biskupiji pod turskom vlašću.

Na području današnje Bosne i Hercegovine osim bosanske i trebinjske biskupije nalazila se i duvanjska biskupija, a pojedina pogranična područja pripadala su zagrebačkoj, modruškoj, splitskoj i makarskoj biskupiji. Zbog čestih ratnih prilika, posebno u 16. st., biskupi su rijetko posjećivali svoje vjernike, a biskupske stolice nisu redovito popunjavane, posebno u duvanjskoj i makarskoj biskupiji, čije se cjelokupno područje također našlo pod turskom vlašću.

Demografske promjene uslijed čestih ratnih zbivanja, te duga odsutnost biskupa u biskupijama, odnosno pojedinim dijelovima biskupija pod turskom vlašću, zbrišali su odnosno potisnuli u zaborav, granice između pojedinih biskupija, što će dovesti do konflikata među pojedinim biskupima. Snalažljivi franjevac dubrovačke franjevačke provincije fra Dominik Andrijašević iskoristit će ove teritorijalne nejasnoće, pa će nagovoriti Rimsku kuriju da iz dijelova trebinjske i makarske biskupije na obalama Neretve osnuje tzv. *stjepansku biskupiju* između 1624. do 1631. g. Ali su se pobunili i trebinjski i makarski biskup, pa je Kurija stvar ispitala i, naravno, dokinula Andrijaševićevu biskupiju u Hercegovini.

S bečkim ratom 1683.–1699. započelo je potiskivanje Turaka iz jugoistočne Europe. U ovome ratu Turci su potisnuti iz Mađarske, Slavonije i Srijema te velikog dijela Dalmacije.

Mirovnim ugovorom u Srijemskim Karlovcima 1699. BiH se našla otprilike u svojim sadašnjim granicama, k tomu Sandžak. Trebalo je opet provesti još jedno razgraničenje među biskupijama koje bi bolje odgovaralo novonastalim političkim prilikama.

Rimska kurija pokušala je i ovoga puta odvojiti Bosnu od đakovačke biskupije te za cjelokupno područje Bosanskog ejaleta osnovati zasebnu biskupiju. Ali se tome suprotstavio bečki dvor u ime patronatskog prava ugarske krune, a pristigla su i negodovanja susjednih hrvatskih biskupa, posebno splitskog i makarskog, koji su više puta u 17. i 18. st. pokušavali proširiti svoju crkvenu vlast duboko na područje Bosne i Hercegovine. Tako je umjesto biskupije osnovan 1735. g. tzv. *Apostolski vikarijat u osmanskoj Bosni* (*Vicariatus Apostolicus in Bosna Othomana*) kao provizorij, privremeno rješenje. U Vikarijat je uključena čitava Bosna i zapadna Hercegovina, a vikari su bili biskupi koji su stolovali u jednom od franjevačkih samostana u centralnoj Bosni – što će opet voditi u konflikte između biskupa-vikara i franjevac. Nakon tzv. *Barišićeve afere*, tj. sukoba apostolskog vikara fra Rafaela Barišića i uprave provincije Bosne Srebrene u 30-im i 40-im godinama 19. stoljeća, u koji će se uplesti europska i turska diplomacija – doći će 1847. g. do podjele Vikarijata na Bosanski i Hercegovački s teritorijem zapadne Hercegovine.

Što se tiče etabliranog dušobrižničkog klera, osim glagoljaša – ukoliko njih ima smisla uopće smatrati etabliranim klerom – koji su bogoslužje obavljali na staroslavenskom crkvenom jeziku i u većini bili nedovoljno obrazovani, o drugom eta-

bliranom dušobrižničkom kleru, tj. svjetovnim svećenicima poput svećenika po europskim katoličkim zemljama, možemo govoriti samo kao o vrlo rijetkim izuzecima.

Glagoljaši su dobivali svoje obrazovanje po Dalmaciji, a kasnije – nakon turskih osvajanja – još u susjednoj Italiji: u Loretu i Fermu. Njihov je broj bio i ostao uvijek malen ne samo u Bosni i zapadnoj Hercegovini, gdje je jedva ponekad prelazio brojku 10 – nego i na području trebinjske biskupije – gdje su predstavljali redoviti dušobrižnički kler i nisu nikada dosegli brojku 10, pa su trebinjski biskupi povjeravali dušobrižništvo nad župama svoje male biskupije pojedinim franjevcima, a kasnije kapucinima i isusovcima.

Iz svega dosada rečenoga indirektno je nagovještena odlučujuća uloga neetabliranog katoličanstva na bosansko-hercegovačkim prostorima – katoličanstva, koje je svoju povijest započelo uskoro nakon sukoba bosanskih krstjana s rimskim establishmentom i razdvajanjem između *Crkve bosanske* i katoličke Crkve u srednjovjekovnoj Bosni.

2. Misija dominikanaca i djelovanje franjevaca u srednjovjekovnoj Bosni

Kao prvi misionari katolicizma u srednjovjekovnoj Bosni pojavili su se dominikanci – dakle pripadnici neetabliranog dušobrižničkog klera – najprije u ulozi *inkvizitora*, tj. ispitivača pravovjerja bosanskih krstjana, a nakon proglašavanja Crkve bosanske heretičnom, kao *misionari*, tj. propovjednici vjere. Prvi biskupi 1233. g. uspostavljene latinske bosanske biskupije bili su dominikanci.

O dominikanskom djelovanju i uspjesima u Bosni povijesni izvori su vrlo škrti. Prema kronici dominikanskog priora u Bodrogu (danas Sárospatak u Mađarskoj) Petra Suiberta iz 1259. g. (*Commentariolum de provinciae Hungariae originibus*) dominikanci su došli u Bosnu nakon neuspjelog križarskog pohoda koji je vodio kalocski nadbiskup Ugrin u dvadesetim godinama 13. st. Ista kronika spominje da su dominikanci imali dva samostana u Bosni. Jedan od njih nalazio se u Blažuju kod današnjeg Sarajeva, koji su – prema pisanju spomenute kronike – spalili bosanski krivovjerci.

Djelovanje dominikanaca u Bosni nije bilo okrunjeno uspjehom. Smijemo pretpostaviti da je u tome bio presudan politički faktor. Naime, očito je da su dominikanci došli u Bosnu pod zaštitom ugarskih političkih snaga, čijoj su se dominaciji opirale domaće političke snage, prije svega bosanski banovi.

Osim toga, nema tragova u pisanim dokumentima, da bi dominikanci posvetili pozornost prilagođavanju domaćem mentalitetu, npr. upotrebom domaćeg jezika, što će kasnije razviti do zavidne visine franjevci, konkurenti dominikanaca.

Prema pisanim izvorima prvi franjevci stupili su na bosansko tlo još 1248. g. – i to kao ispitivači pravovjerja bana Mateja Ninoslava. Iza toga sve do 1291. nemamo nikakve izričite potvrde o franjevačkoj prisutnosti u Bosni. God. 1291. papa Nikola IV. (1288.–1292.) u jednom pismu Stevanu Dragutinu Nemanjiću – 1276./1282. srpskom kralju, a od 1284./1316. gospodaru Srijema, Mačve i istočne Bosne pod ugarskim vazalnim vrhovništvom – raduje se što na Dragutinovu molbu može poslati dva franjevca u istočnu Bosnu, vična jeziku njegove zemlje, da bi djelovali među hereticima.

U drugim dijelovima Bosne i zapadne Hercegovine franjevci pod političkom zaštitom najprije Bribiraca-Šubića (1300.–1322.), a zatim domaće dinastije Kotromanića, sve više potiskuju dominikance, da bi ih 1337. g. potpuno istisnuli, te ubrzo nakon toga uz svestranu podršku bana Stjepana II. Kotromanića 1340. g. osnovali Bosansku vikariju, koja će 1517. g. biti preimenovana u Bosansku provinciju – unutar franjevačkog Reda. Službeni utemeljitelj Bosanske vikarije, tadašnji generalni upravitelj franjevačkog Reda, Gerard Odonis (1329.–1342.), pripadao je tzv. struji konventualaca. *Konventualci* su bili skloni blažim oblicima redovničkog siromaštva, kakvi su bili uobičajeni među starim monaškim redovima kao što su benediktinci; u toj formi redovničkog života pojedinac nije mogao ništa posjedovati, ali je posjednik bio kolektiv, tj. samostan ili manastir, u kojemu su redovnici živjeli. Stroža struja u franjevačkom Redu tzv. *opservanti*, zastupali su radikalno siromaštvo, tj. odricanje od prava na posjedovanje ne samo kao pojedinac, nego i kao kolektiv (samostan); dopuštali su, dakle, samo upotrebu materijalnih dobara bez prava na njihovo vlasništvo.

Opservanciju među bosanske franjevce uvest će – uz otpore koji su potvrđeni historijskim izvorima – u 30-im godinama 15. st. Jakov Markijski. Ali zbog turskih upada, već u to vrijeme i skorog turskog osvojenja Bosne, bosanska opservancija ostat će više-manje reforma na papiru. U Bosni će živjeti i dalje »manastirski duh«, tj. stvarni vlasnik bit će samostan – do dana današnjeg.

Ali vratimo se razvoju franjevačke Bosanske vikarije nakon njezinog osnutka 1340. g. Zahvaljujući plodnoj diplomatskoj i političkoj suradnji između franjevaca i Kotromanića, te kulturnom prilagođavanju franjevaca bosanskom tlu, franjevci će čvrsto urasti u srednjovjekovno bosansko društvo.

Povijesni izvori znaju za više franjevaca koji su nastupali kao poslanici bosanskog dvora u Veneciji i drugim zapadnim političkim i diplomatskim središtima. Svakako je najviše traga u povijesnim izvorima ovoga razdoblja iza sebe ostavio prvi upravitelj Bosanske vikarije Peregrin Saksonac (vikar 1340.–1349.), kojega će zbog njegovih diplomatskih uspjeha novčano nagrađivati Venecija, a ban Stjepan II. Kotromanić uspjeti promaknuti za đakovačkog biskupa (1349.–1355.), te time barem za neko vrijeme neutralizirati pritisak ugarskih kraljeva i aspiracije đakovačkih biskupa koji su Bosnu trajno pokušavali podvrgnuti svojim interesima i potrebama.

Zahvaljujući prije svega podršci i zaštiti Kotromanića, franjevci će u Bosni uspjeti podignuti veći broj samostana, odnosno naseobina, negoli su to željeli đakovački biskupi koji su stalno isticali svoja etablirana prava. Rasprostranjeno mišljenje u povijesnoj literaturi – da su povećanje broja franjevaca koji su htjeli djelovati u Bosni i osnivati svoje samostane, u tome ometale domaće političke snage – treba ispraviti, i naglasiti da podizanjem velikog broja franjevačkih samostana prije svega nisu bili oduševljeni đakovački biskupi, pa su u tome smislu intervenirali kod Rimske kurije pri dodjeljivanju formalnih crkvenih dozvola.

Ali čini se da njihove intervencije u tadašnjoj europskoj političkoj konstelaciji crkvenoga zapadnog raskola s papama i protupapama, koncilima i protukoncilima nisu imali mnogo uspjeha – jer je činjenica da su franjevci na tlu srednjovjekovne

Bosne uspjeli podignuti velik broj samostana i naseobina – prije svega u gradskim naseljima koja su nastala u zadnjem stoljeću srednjovjekovne bosanske države. Srednjovjekovni povijesni izvori znaju za slijedeće franjevačke samostane, odnosno glavni naseobine u srednjovjekovnoj Bosni i zapadnoj Hercegovini:

a) *Sjeveroistočna Bosna*

1. Modriča
2. Skakava
3. Lindva/Lendići kod Gračanice (?)
4. Bilina/Bijeljina
5. Sancta Maria de Campo (na području župe Koraj?)
6. Salines Inferiores/Tuzla Donja
7. Salines Superiores/Tuzla Gornja (Gradovrh)
8. Teočak
9. Zvo(r)nik
10. Lab (Crnča kod Srebrenice?)
11. Srebrenica.

Napomenimo da su na desnoj strani Drine, u srednjovjekovnoj Mačvi, bili podignuti franjevački samostani: Mačva, (Vrh) Krupanj i Ljubovija (tj. Lab, ukoliko ovaj samostan nije bio lociran na lijevoj strani Drine).

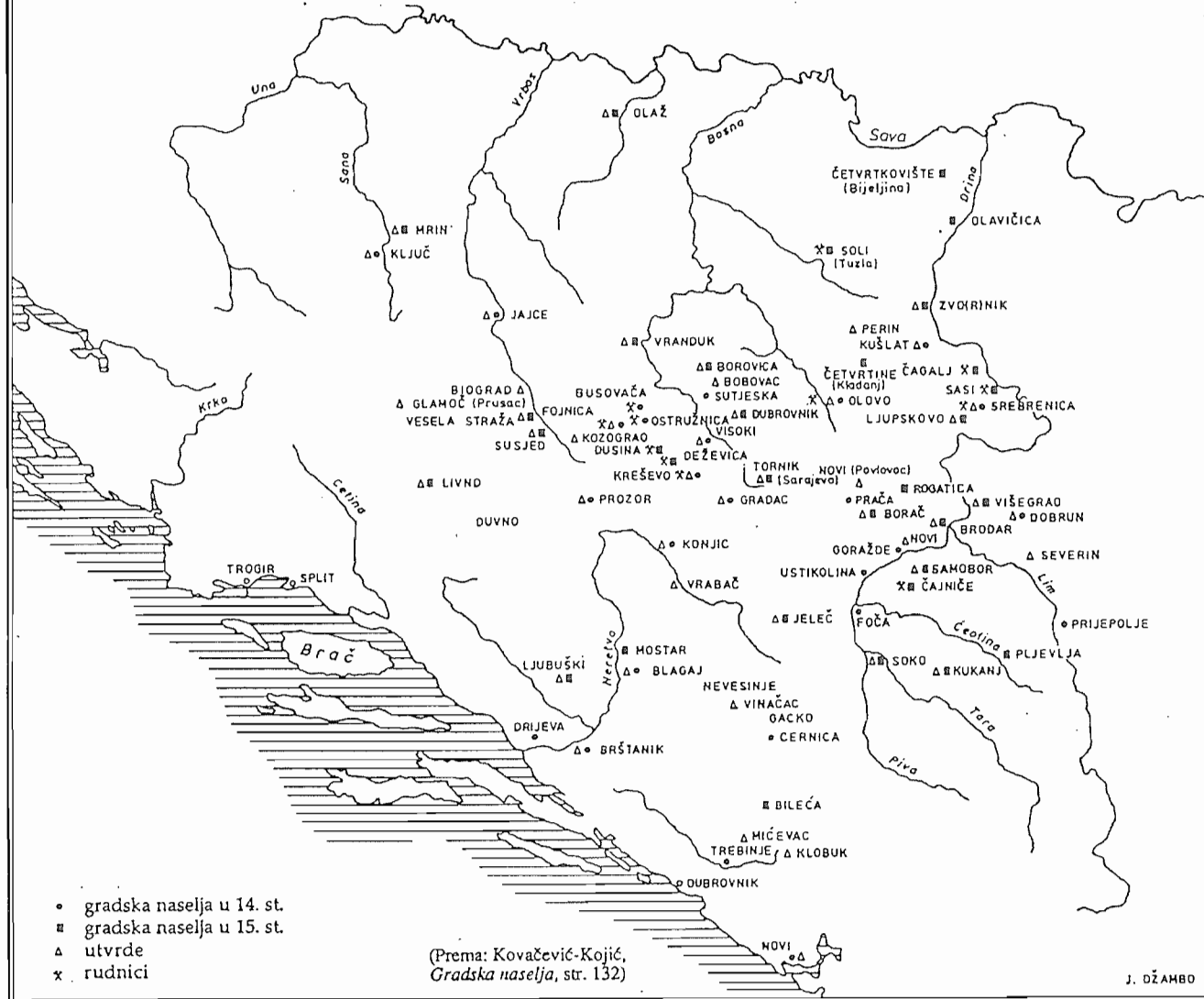
b) *Srednja Bosna*

1. Curia Bani/Kraljevska Sutjeska
2. Mile/Arnautovići kod Visokog
3. Podvisoki (u podgrađu Visokog)
4. Lašva (u travničkoj regiji)
5. Plumbum/Olovo
6. Fojnica
7. Kreševo
8. Deževica
9. Vranduk
10. Bobovac.

c) *Sjeverozapadna i zapadna Bosna*

1. Glaž (na Ukrini, Teslić)
2. Tešanj
3. Bukovica
4. Lijevo (Inadol?)
5. Tocasana (Prijevor ili Bosanski Novi?)
6. Otoka na Uni
7. Bihać
8. Krupa na Uni
9. Kamengrad
10. Zvečaj
11. Greben/Krupa na Vrbasu
12. Jajce

Gradska naselja u srednjovjekovnoj Bosni (14. i 15. st.)



13. Jezero
14. Vesela Straža kod Bugojna
15. Bistrica/Livno
16. Glamoč
17. Duvno
18. Rama (?).

d) Hercegovina

1. Konjic
2. Mostar
3. Ljubuški
4. Novi (na Neretvi kraj Gabele?).

Ova lista franjevačkih samostana, podignutih u srednjem vijeku, pokazuje da franjevci nisu ograničili svoje djelovanje samo na rudarske i trgovačke kolonije, kao

što je to bio slučaj u Srbiji, nego da su svojom prisutnošću i djelovanjem pokrili cjelokupni bosansko-hercegovački prostor, s izuzetkom istočne Hercegovine, koja je i u političkom pogledu predstavljala zasebno vojvodstvo s vlastitim političkim, pa i kulturnim tradicijama.

O uspjesima franjevacu u katoliziranju srednjovjekovnog bosansko-hercegovačkog pučanstva u dosadašnjoj historiografiji rasprostranjena su sasvim suprotna mišljenja, koja nisu samo posljedica škrтости povijesnih izvora, nego i izraz konfesionalnih i nacionalno-ideoloških predrasuda, koje srednjovjekovnu Bosnu na jednoj strani pretjerano bogumiliziraju, na drugoj srbiziraju, a na trećoj kroatiziraju.

Imajući u vidu ovu napomenu, treba istaknuti slijedeće:

Izveštaje, koje su sami franjevci slali na Zapad o svojim izvanrednim misionarskim uspjesima u Bosni, liberalistička historiografija na čelu s Jaroslavom Šidakom i Nadom Klaić ocijenila je kao enormna pretjerivanja u vlastitu korist i pokušavala raznim spekulacijama stilizirati *bosansko bogumilstvo* u »tvrd orah«. Ostale historiografije – s izuzetkom, razumije se, franjevačke – u tome su ih rado slijedile.

Naravno, u franjevačkim izvještajima prisutno je verbalno pretjerivanje i samohvalisanje u stilu *pro domo sua* – ali da ti izvještaji ne sadrže samo prazne riječi, nego da se ipak radilo o stvarnim uspjesima, to nam potvrđuje na poseban način suvremeni izvještaj carigradskog patrijarha Genadija Skolarisa (1454.–1465?), koji je imao više razloga da franjevcima na njihovim uspjesima zavidi, negoli da ih obasipa praznim hvalama. Naime, u svom pismu pisanom oko 1455. g. sinajskim kaluđerima – pismo je sve do najnovijeg vremena južnoslavenskoj historiografiji bilo poznato samo u nepotpunom i djelomično iskrivljenom srpskom prijevodu s kraja 15. st., odnosno u pogrešnom sažetku na latinskom jeziku – patrijarh Genadije hvali srpskog episkopa (Davida mileševskog?!) i uspoređuje njegove uspjehe u istočnoj Hercegovini u prevođenju *kudugera*, tj. bosanskih krstjana – tako ih nazivaju grčkim jezikom pisani izvori – s uspjesima latinskih učitelja, tj. franjevacu u Bosni. Spomenuti odlomak u cijelosti glasi: »Što se tiče episkopa Bosne, pravoslavac je; Srbin je naime. I kao što učiniše neki latinski učitelji kada otiđoše u drugi kraj Bosne, te ondje *mnoge kudugere* učiniše podložnicima Rimske Crkve, tako i on uznastoja da Hercega (Stjepana Vukčić-Kosaču *1405.–1466.), samovladara u drugom dijelu Bosne, i sve koje ondje uzmože, učini pravoslavnim kršćanima naše Crkve.«

U spomenutom srpskom prijevodu rečenica o uspjesima latinskih učitelja jednostavno je ispuštena.

Drugo značajno svjedočanstvo o nestanku bosanskog »bogumilstva« pred osmansko osvojenje zabilježio je humanist Enea Silvio Piccolomini (*1405.–1464.) i ujedno papa pod imenom Pio II. (1458.–1464.) u svojim *Commentarii rerum memorabilium quae temporibus suis contigerunt* – tome ne samo njegovu najvažnijem djelu, nego i najznačajnijem djelu europske historiografije 15. stoljeća uopće. *Komentare* je Pio II. pisao neposredno pred i u vrijeme vojnog sloma srednjovjekovne bosanske države. O nasilnom katoliziranju bosanskih krstjana 1459/60. on suho konstatira:

»Otprilike 12.000 (!) primilo je krštenje, a oko 40 (!) ili nešto više tvrdokorno je ustrajalo u krivovjerstvu te napustilo zemlju i našlo utočište u Humu (= Hercegovini) kod vojvode Stjepana (Vukčić-Kosače), saveznika nevjernika«.

Tako glasi tekst u kritičkom izdanju spomenutih *Komentara*, koje je objavljeno 1984. godine.

Prema tome radilo se uglavnom o bijegu hijerarhije (40) *Bosanske crkve*, što je opet u skladu s jednom zabilježkom iz g. 1466. – pronađenom u mletačkom arhivu – u kojoj se kaže, kako je dostojanstvenik *Crkve bosanske* gost Radin, pred turskom najezdom tražio utočište na mletačkom, odnosno dalmatinskom području za sebe i za 50 ili 60 pripadnika svoje sljedbe.

Ujedno ovaj podatak pokazuje, kako bosanski *bogumili* nisu tursko osvojenje doživjeli kao oslobođenje, nego su kao i ostalo bosansko-hercegovačko pučanstvo tražili spas djelomično u bijegu.

Osmanski poreski popisi provedeni ubrzo nakon osvojenja, zabilježili su svega 120–130 »krstjanskih« (*bogumilskih*) domaćinstava na bosansko-hercegovačkom području.

S druge strane, uspjehe franjevačkog djelovanja u srednjovjekovnoj Bosni na indirektnan način potvrđuje povijest bosansko-hercegovačkog katoličanstva u stoljećima pod turskom vlašću. Jer u tome razdoblju katoličanstvo se na ovom prostoru nije moglo dalje razvijati zbog raznih političkih i pravnih ograničenja te čestih ratnih stradanja – ali je usprkos tome pokazalo povijesnu sposobnost preživljavanja. Znači, njegovi su korijeni u ovo tlo bili ukopani u prethodnom – srednjovjekovnom razdoblju bosanske povijesti.

3. Bosansko-hercegovačko katoličanstvo pod turskom vlašću

Iako katoličanstvo u srednjovjekovnoj Bosni nije uživalo klasični status državne religije – kao što je to bio slučaj s pravoslavljem u srednjovjekovnoj Srbiji ili Katoličkom Crkvom u klasičnim europskim zemljama – ipak domaće političke snage nisu vodile diskriminatornu politiku prema pojedinim vjeroispovijestima na svom području. Za hercega Stjepana Vukčić-Kosaču pouzdano se zna da se u svojoj diplomatskoj službi služio predstavnicima svih triju konfesija – krstjanima, katolicima i pravoslavicima.

Proganjanje 'krstjana' u Bosni, odnosno katolika u istočnoj Hercegovini i nekim dijelovima istočne Bosne, stajalo je svaki put u uskoj svezi s političkim pritiscima iz Ugarske, odnosno Srbije.

S turskim osvojenjem mijenja se osjetno pravni i politički položaj kršćana uopće u Osmanskom carstvu. Osmansko carstvo bilo je ideološka država, čije su institucije bile prožete duhom islama. A islam priznaje i tolerira monoteističke religije židovstvo i kršćanstvo, ali ne kao islamu ravnopravne partnere, pa ih zato nizom mjera pravno i politički diskriminira.

Židovski i kršćanski podanici Osmanskog carstva imali su status tzv. zimija ili šticećenika (*dimma*-status), koji su kodificirale već prve islamske države. U smislu tih *dimma*-odredbi kršćani su – ukoliko su se ponašali kao lojalni podanici – mogli zadržati svoje posjede, baviti se zemljoradnjom i obrtom te trgovinom. U pravilu nisu bili obvezani na vojničku službu, ali su mjesto toga morali plaćati porez *džizju* ili glavarinu, od koje su muslimanski podanici kao vojnici obveznici bili oslobođeni.

Očita diskriminacija vladala je na području javnog i političkog života. U javnosti kršćani nisu smjeli praviti nikakvu propagandnu konkurenciju islamu, a kršćanske organizacije i crkvene zgrade bile su osuđene na status quo, tj. u pravilu nije smjelo ništa novo nastati, što već nije postojalo prije islamske vlasti. Održavanje već postojećeg stanja, npr. obnavljanja crkvenih zgrada, bilo je skopčano s pravnim procedurama, koje su u većini slučajeva stajale mnogo novca. Prelazak kršćana na islam bio je poželjan, a prelazak s islama na kršćanstvo zabranjen pod smrtnu kaznu.

Politička diskriminacija isključivala je kršćane iz aktivnog političkog života, tako da su javne i državne službe mogli obavljati samo muslimani.

Dimma-odredbe predstavljale su pravnu podlogu, smjernice na temelju kojih je osmanski zakonodavac donosio druge odredbe o kršćanskim zajednicama, koje su se nalazile u sklopu osmanske države.

Prije svega iz političkih razloga osmanska pravna i politička praksa nije bila ista za sve kršćane. Tako su više priznanja i nadležnosti nad svojim vjernicima uživale istočne pravoslavne crkve, negoli katolici, odnosno katolička Crkva. Razlog tomu bio je čisto političke naravi. Naime pravoslavni visoki kler nalazio se unutar granica Osmanskog carstva, a vrhovni poglavar katolika bio je papa, koji je važio kao ideološki i politički protivnik islama i osmanske vlasti.

Tako se dogodilo da su pravoslavni metropoliti i episkopi u našim krajevima bili od Porte službeno priznati kao visoki crkveni dostojanstvenici, a katolički biskupi nisu. Umjesto toga osmanska vlast je službeno priznavala pojedine katoličke zajednice kao kolektive, posebno po većim gradovima s jačim katoličkim poslovnim građanstvom. Njima je izdavala tzv. *ahdname*, kojima im je garantirala njihovu samobitnost, slobodu kretanja duhovnika, vršenje vjerskih obreda (uz razna ograničenja u duhu *dimma*-odredbi), nepovredivost imovine, te izuzetost od poreza onih članova koji su živjeli od milostinje.

Poznate su *ahdname* koje su podijeljene katolicima carigradskog predgrađa Galate nakon osvojenja Carigrada 1453. g. te katolicima Bara prigodom zauzeća ovoga grada 1575. g.

Bosanskim franjevcima izdao je Mehmed II. Osvajač (1451.–1481.) *dvije ahdname* – prvu 1462. nakon zauzeća Srebrenice, a drugu 1463. u svom logoru na Milodraževu između Kiseljaka i Busovače za vrijeme svoga glavnog vojnog pohoda protiv Bosne. Nažalost srebrenička *ahdnama* u cijelosti je izgubljena, a milodraževska sačuvana ne u svom izvornom, nego samo u prepričanom obliku – što je navelo neke povjesničare na tvrdnju, da *ahdnama* nije ni izdata, nego da se radi o gruboj krivotvorini.

Bosansko-franjevačka tradicija zna za legendarni nastup tadašnjeg poglavara bosanskih franjevaca fra Anđela Zvizdovića pred sultanom Mehmedom II. Prema legendi odvažni Zvizdović skrenuo je pozornost sultanu, na koji način može zaustaviti bježanje katoličkog pučanstva, posebno trgovaca, zanatlija i tehničara u bosanskim rudnicima, pa je sultan kao uman političar izdao *ahdnamu*. Novija kritička istraživanja (Hazim Šabanović, Vančo Boškov) opovrgla su sumnju da bi *ahdnama* bila falsifikat i jasno pokazala da se radi o dokumentu koji je stvarno bio izdat.

Dakle, *ahdnama* bosanskih franjevaca nije krivotvorina, ali ni neke vrste *magna charta libertatum* – kako se to ponekad s pretjerivanjem tvrdi zbog svečanog tona sultanskih riječi. *Ahdnama* je temeljni dokumenat osmanskog zakonodavca, kojim

je priznat zasebni kulturni i politički identitet neetabliranog bosansko-hercegovačkog katoličanstva pod vodstvom franjevacu.

U stoljećima koja su bila ispunjena brojnim ratovima i gotovo neprekidnim čarkama i četovanjima na bosanskim granicama, zatim epidemijama i gospodarskim krizama te masovnim seobama pučanstva, garancije ahdname su sad poštivane u cijelosti, sad opet sužavane i poništavane – već prema datim okolnostima, odnosno financijskim potrebama Carstva i u dobroj mjeri korumpiranog osmanskog činovništva te pravoslavnog klera. Pravoslavni kler dio svojih poreskih obveza prema Porti jednostavno je pokušavao svaliti na katolike, pa je u tu svrhu poduzimao korake da se u njihove *berate* (povelje imenovanja) unese i pravo oporezivanja katolika. Takva ovlaštenja unošena su u *berate* i vodila su u žučljive sporove između katolika i pravoslavaca pred osmanskim sudovima. U tim sporovima pravoslavni kler i franjevci međusobno su se pred turskim sudovima politički sumnjivali i denuncirali, suce potplaćivali i na koncu morali i jedni i drugi izdati velike sume novca, bez obzira u čiju je korist pala presuda.

Najveći dio sačuvane arhivske građe po franjevačkim samostanima na turskom jeziku, govori o raznim porezima, globama i drugim davanjima turskom činovništvu i moćnicima, a franjevački ljetopisi na mnogim svojim stranicama živo pripovijedaju o procesima s pravoslavnim »pačarima« (patrijarsima) i metropolitima. Skupo plaćene presude u vlastitu korist slavljene su pjesmama rugalicama. Trajnija historijska posljedica tih 300-godišnjih sporova jest međusobna otuđenost i nepovjerenje, koje u kriznim povijesnim trenucima prerasta u neprijateljstvo i duboku mržnju među katolicima i pravoslavicima na ovim prostorima.

Osmanska osvajanja u Dalmaciji, Slavoniji i Ugarskoj, zatim od konca 17. st. potiskivanje Osmanlija iz ovih krajeva utjecali su izravno na prostorno širenje provincije Bosne Srebrene na izvanbosansko-hercegovačka područja kao i na njezino naknadno povlačenje u okvire Bosne i Hercegovine. U tome je bio presudan politički faktor. U razdoblju širenja osmanske vlasti bosanski franjevci su došli u predjele u kojima je katolička organizacija bila razorena ili pak teško oštećena. Kao već iskusni osmanski podanici, oni su se prvi snalazili u novonastalim prilikama: prenosili svoj stil djelovanja i proširivali svoju organizaciju na nove krajeve. I obratno! Nakon potiskivanja Osmanlija iz dotičnih krajeva nova politička vlast nije podnosila crkvenu nadležnost osmanskih podanika na svom teritoriju, pa će prije ili poslije doći do cijepanja Bosne Srebrene, odnosno osnivanja novih franjevačkih provincija na izvanturskim teritorijima.

Samostani srednjovjekovne Bosanske vikarije koji su se nalazili na području Dubrovačke Republike odvojili su se od matične Bosne već 1465. g., a 1469. g. dalmatinski samostani. God. 1514. došlo je do podjele na *Bosnu Srebreanu* pod turskom vlašću i *Bosnu Hrvatsku*, koja se prostirala današnjom zapadnom Bosnom i dijelovima Hrvatske i nije stajala pod turskom vlašću.

Turskim osvojenjem Slavonije, Srijema i dijelova Ugarske u 16. st. Bosna Srebreana se proširila na ove krajeve. Pri tome treba istaknuti da su osmanska osvajanja izazvala masovne seobe pučanstva, pa su bosanski fratri došli u Slavoniju, Srijem i Ugarsku kao duhovni pratioci svojih iseljenih vjernika.

Osim toga, zahvaljujući i trgovačkim vezama bosanski franjevci su u 17. st. uspjeli oživjeti katolicizam u Bugarskoj, tako da su 1624. osnovali bugarsku kustodiju ili ispostavu, koja će 1676. postati samostalna franjevačka provincija u Bugarskoj.

Potiskivanje Osmanskog Carstva u vrijeme bečkog rata (1683.–1699.) iz Ugarske, Srijema i Slavonije, zatim dijelova Dalmacije, dovelo je do novih podjela Bosne Srebrene. Tako je 1735. nastala Provincija Sv. Kaja – 1745. preimenovana u Provinciju Presvetog Otkupitelja – u kopненоj Dalmaciji sa središtem u Sinju, a 1757. g. hrvatsko-madžarska Provincija Sv. Ivana Kapistranskog. Pa i odcjepljenje Hercegovine od Bosne Srebrene, odnosno osnivanje zasebne hercegovačke kustodije 1852. – koja će 1892. dobiti status provincije – bit će također posljedica političkih zbivanja toga vremena, tj. na jednoj strani osnivanja zasebnog Hercegovačkog Pašaluka 1832. g., a na drugoj strani *Barišićeve afere* u 30-im i 40-im godinama 19. st. U toj aferi, u kojoj su sudjelovali centri tadašnje europske diplomacije, hercegovački franjevci stat će na stranu apostolskog vikara Rafaela Barišića u borbi protiv uprave provincije Bosne Srebrene i bit će podržavani i od lokalnih hercegovačkih političkih moćnika. Rezultat će biti – kako to već znamo – podjela Apostolskog vikarijata na dva – bosanski i hercegovački – i podjela Provincije na dvije – bosansku i hercegovačku.

I dok se tako provincija bosanskih franjevacu u osmanskome razdoblju svoje povijesti širila na izvanbosansko-hercegovačka područja – da bi se kasnije vratila u svoje bosansko-hercegovačke granice – u isto vrijeme katoličanstvo na bosansko-hercegovačkom tlu, knjižilo je iz stoljeća u stoljeće *brojčani, urbanistički i socijalni* nazadak.

O *brojčanom* odlijevanju starosjedilačkog bosansko-hercegovačkog pučanstva povijesni izvori počinju govoriti u svezi sa sve učestalijim turskim upadima u Bosnu u desetljećima prije konačnog osvojenja. Tim prigodama stanovništvo je bježalo dijelom prema zapadu i sjeveru, a dijelom hvatano i odvođeno u ropstvo u europske i azijske pokrajine Osmanskog Carstva.

Nakon osvojenja ti se procesi nastavljaju. Povijesna građa austrijskih, mletačkih i drugih arhiva talijanskih gradova govori o *uskocima, prebjezima, predavcima, Bunjevcima, Morlacima i Vlasima* – koji u većim ili manjim grupama prelaze na teritorij pod mletačkom i austrijskom vlašću. Prvi uskoci, prebjezi i predavci, odnosno Morlaci (kako ih nazivaju mletački izvori) i Vlasi (naziv koji će u 16. st. prevladati u austrijskim izvorima) bili su katoličke vjere, da bi im se ubrzo pridružili u sve većem broju u socijalnom pogledu isti elementi pravoslavne vjere, čija su se kretanja od jugoistoka prema sjeverozapadu s turskom ekspanzijom sve više povećavala.

Turski poreski popisi sa svoje strane govore vrlo često o napuštenim i opustošenim selima i selištima neposredno nakon osvojenja pojedinih dijelova tadašnje BiH. Na opustošena zemljišta u prvim desetljećima nakon osvojenja bit će naseljavani nekatolički kolonisti iz jugoistočnog bosansko-hercegovačkog susjedstva, a od 18. st. – u vrijeme uzmicanja Osmanskog Carstva – i katolički kolonisti iz Dalmacije, odnosno preseljavani i Hercegovci u dijelove Bosne.

Daljnji značajni uzrok opadanja bosansko-hercegovačkog katoličanstva bila je intenzivna islamizacija te djelomični prijelazi na pravoslavlje.

Što se tiče *islamizacije Bosne*, u tim procesima nije sudjelovalo samo starosjedilačko bosansko-hercegovačko pučanstvo, nego i doseljeni pravoslavni Vlasi, te doseljeno muslimansko pučanstvo – vojska i činovništvo – koji će činiti prvu infrastrukturu pri nastajanju orijentalne urbanizacije u BiH. U fazi potiskivanja osmanske vlasti iz Ugarske, Slavonije i Dalmacije najveći dio tamošnjih muslimana, koji je bio prilično velik, povući će se u BiH i tako doprinijeti svoj udio koncentraciji muslimanskog pučanstva u ovoj zemlji.

Nažalost dosada poznati izvori nam ne omogućuju da točnije odredimo brojčani udio pojedinih grupa u razvitku islama u BiH. S dosta razloga smije se tvrditi da bosansko-hercegovačko muslimansko seljaštvo najvećim dijelom potječe od katoličkih, odnosno prije osmanskog osvojenja katoliciziranih »bogumilskih« starosjedioca, a u manjoj mjeri i od doseljenih Vlaha pravoslavne vjere. Za muslimansko pučanstvo bosanskih gradova s pravom se može reći da je bilo vrlo šarolikog porijekla – iz Azije, Afrike i Europe, te južnoslavenskih uopće i bosansko-hercegovačkih domaćih elemenata, koji su prelazili na islam prije svega da bi ostvarili, odnosno zadržali viši društveni i politički položaj u osmanskoj ideološkoj državi.

Što se tiče *prelaženja katolika na pravoslavlje*, ono nije moglo biti motivirano društvenim usponom, nego je bilo posljedica drugih čimbenika, i događalo se u daleko manjoj mjeri negoli prelasci na islam.

Dva su osnovna razloga koja su katolike vodila u pravoslavlje. Jedan od tih bili su mješoviti brakovi, koji su ponekad prouzrokovali spektakularne procese između katolika i pravoslavaca pred turskim sudovima. Naravno, takvi su procesi samo pojačavali otuđenost i mržnju između katolika i pravoslavaca.

Drugi razlog prelaženja katolika na pravoslavlje bio je nestajanje katoličkih crkava ili nedostatak katoličkih duhovnika u pojedinim predjelima, do čega je dolazilo zbog ratnih razaranja ili siromašenja katoličkog pučanstva. Time su se katolici našli praktično pred izborom ili da se isele, ili pak prije ili poslije prijeđu ne samo na islam, nego i na pravoslavlje – što su neki i činili.

Povijesni izvori govore i o jednom i o drugom načinu prelaženja katolika na pravoslavlje, ali prelaske u svezi s mješovitim brakovima opisuju detaljnije te navode i brojke, dok o prelascima katolika na područjima gdje je iščezla, odnosno jako oslabila katolička crkvena organizacija, govore uopćeno i paušalno.

Prelasci ove vrste događali su se pretežno u istočnoj Hercegovini i dijelovima Crne Gore, te među katoličkim iseljenicima u Srijemu i Vojvodini. Dio ovih prelaznika kasnije će rekatolizirati katolički misionari.

Brojčano stanje katolika pod turskom vlašću vrlo je teško, – a cjelokupnog bosansko-hercegovačkog pučanstva još teže – statistički točnije pratiti, osobito u prvim stoljećima nakon osvojenja. Jer turski poreski popisi, najvažniji izvori za ovaj predmet, niti su sastavljeni po jedinstvenim obrascima, niti su potpuni niti u svim slučajevima pouzdani, tako da sve do 18. st. za katolike – a za ostale konfesije pače do duboko u 19. st. – možemo govoriti samo o približnim ili aproksimativnim procjenama i brojkama.

Slovenac Benedikt Kuripešić, koji je 1530. g. proputovao Bosnom kao član austrijskog poslanstva u Carigrad i napisao najznačajniji stariji putopis o Bosni, susreo je – kako sam kaže – »u Kraljevstvu Bosni *tri nacije i vjere*. Prvo su stari Bošnjani; oni su rimske kršćanske vjere (...) Drugi su Srbi (...) Došli su od Smedereva i Beograda (...) Treća nacija su pravi *Turci*, pretežno ratnici i činovnici (... K tomu još oni) koji su zbog mladosti i lakomislenosti prešli na *tursku vjeru*« – dakle, islamizirani dio bosanskog pučanstva.

Na temelju Kuripešićeva redosljedca, kojim govori o pojedinim *nacijama-konfesijama* (pojam je Kuripešićev!), opravdano je pretpostaviti s obzirom na njihove brojčane odnose, da su tada katolici bili još brojčano najjači.

Ali će se tijekom 16. st. brojčani odnosi među pojedinim konfesijama stubokom promijeniti – tako da apostolski vizitator Bosne, Albanac Petar Masarechi 1624. g. govori o muslimanskoj većini u Bosni (tri četvrtine cjelokupnog bosanskog

pučanstva), o katoličkoj četvrtini (oko 300.000), te o pravoslavicima, čiji je broj, prema njegovoj procjeni, iznosio polovicu broja katolika (oko 150.000).

Dva druga izvjestioca, Atanazije Jurjević i Ivan Tomko Mrnavić, gotovo u isto vrijeme – 1626. i 1627. g. – jednako na paušalan način ističu muslimansku većinu u Bosni, ali na drugo mjesto ne stavljaju katolike nego pravoslavce.

U svakom slučaju bosansko-hercegovački katolici su tijekom 17. st. brojčano pali na treće mjesto i to mjesto zadržali do dana današnjeg. Đakovačko-bosanski biskup Nikola Ogramić-Olovčić (1669/71.–1701.) 1675. g. donosi podatak o 80.000 katolika u Bosni bez Hercegovine.

Za vrijeme bečkog rata (1683.–1699.) bosansko-hercegovačko katoličanstvo doživjelo je pravu brojčanu katastrofu. U tim ratnim godinama broj katolika u Bosni i zapadnoj Hercegovini pao je na oko 30.000, a u istočnoj Hercegovini, tj. na području trebinjske biskupije, na svega 2.200. U 18. i 19. st. bosansko-hercegovačko katoličanstvo se brojčano lagano oporavlja – dijelom prirodnim priraštajem, a dijelom useljavanjem iz Dalmacije, koja se našla početkom 19. st. neko vrijeme pod Napoleonovom vlašću. Kontinuirani rast u ovom vremenskom razdoblju prekidan je žestokim epidemijama i, u manjoj mjeri, ratovima i bunama.

U 40-im godinama 18. st. broj bosansko-hercegovačkih katolika popeo se na oko 40.000, a početkom 19. st. dosegao brojku od 100.000.

Prema raznim procjenama i dosta nepreciznim turskim popisima 19. st. u zadnjih 50 godina turske vladavine cjelokupno bosansko-hercegovačko pučanstvo u tom razdoblju kretalo se između 1,000.000–1,200.000. Od toga broja na katolike je otpadalo 150.000–200.000 ili 15%–16,7%. Prvi austro-ugarski dosta pouzdani popis, koji je proveden ubrzo nakon okupacije, tj. u lipnju 1879. g., donosi za ukupan broj bosansko-hercegovačkog pučanstva brojku: 1,158.164, od čega je na katolike otpadalo 209.391 ili 18,08%.

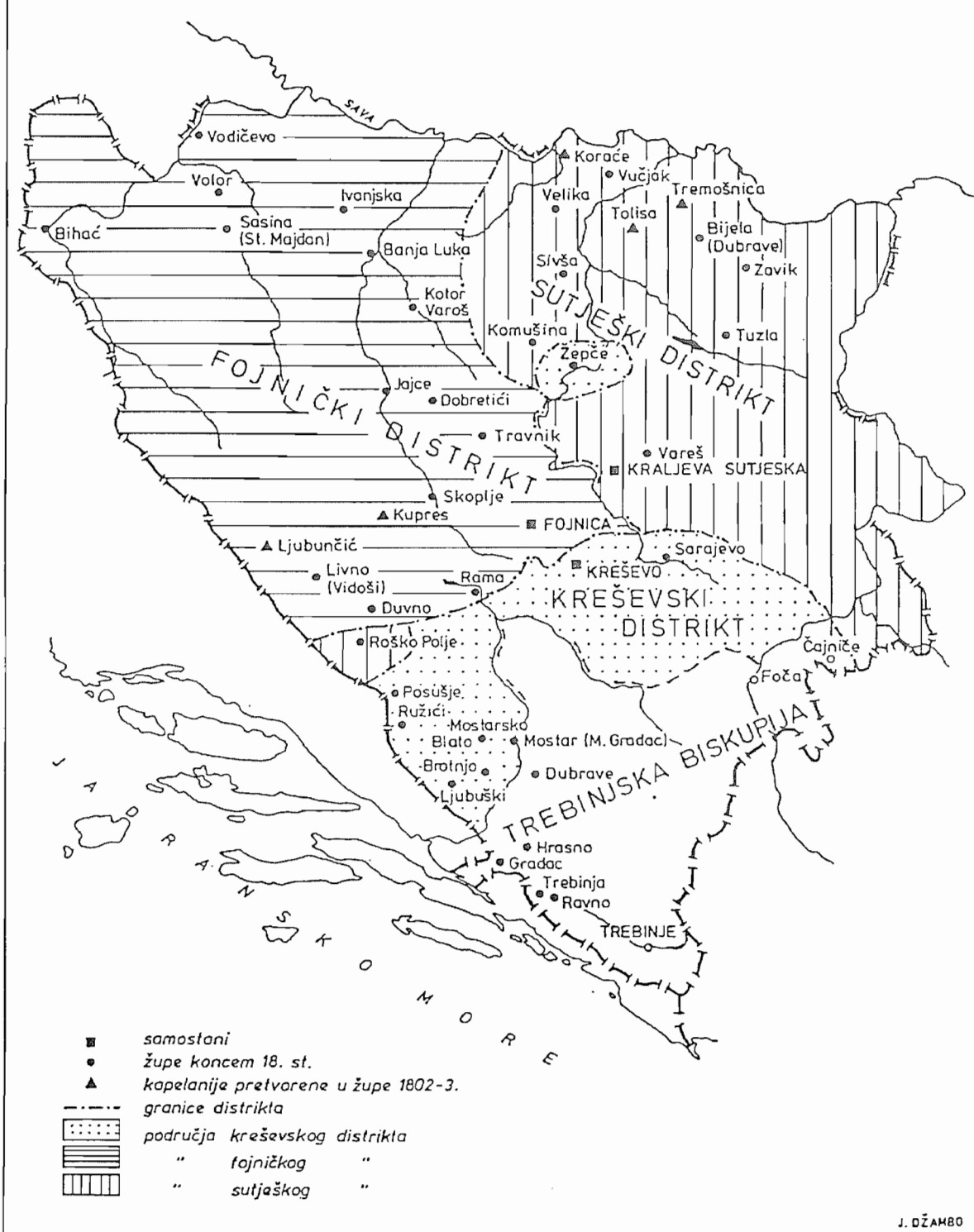
Usporedno s brojčanim opadanjem teklo je i *urbanističko nazadovanje* bosansko-hercegovačkog katoličanstva.

Crkvene zgrade – crkve i samostani – najvećim dijelom su stradale u vrijeme turskih osvajanja pojedinih dijelova Bosne i susjednih zemalja, zatim u kasnijim stoljećima u brojnim austrijsko-turskim i mletačko-turskim ratovima. Njihovo obnavljanje, nakon što bi se stabilizirale prilike, bilo je otežano ograničavajućim propisima islamske države, o kojima je gore bilo riječi. Ti su propisi načelno dozvoljavali obnovu crkvenih objekata samo u prijašnjim razmjerima, a nadležno činovništvo je bdjelo da se ne gradi od solidnijeg materijala – kako bi se igra oko obnova i dozvola što češće ponavljala i na taj način činovnici i drugi moćnici novčano profitirali.

Franjevački ljetopisi vrlo često govore o službenim kontrolama (*teftišima*) i fratarskim sitnim lukavstvima prigodom popravaka i obnove crkava i samostana, a u samostanskim računima sadržane su pozamašne brojke o dugovima, globama i drugim novčanim kaznama u koje su tim prigodama fratri, odnosno njihovi samostani upadali.

Što se tiče stambene kvalitete obnavljanih franjevačkih samostana, povijesni izvori bilježe, da su u prvom razdoblju turske uprave samostani bili lijepo građeni i predstavljali ugodna boravišta. Ali s vremenom, zbog političke krize i financijske iscrpljenosti Osmanskog Carstva te velikog osiromašenja katolika, kvaliteta samostanskih građevina je znatno opala, tako da apostolski vizitator Giovanni Battista di Vietri, koji je Bosnu pohodio 1708. g., o tada postojećim samostanima govori

Crkvena organizacija bosansko-hercegovačkog katoličanstva na prijelazu 18/19. st.



kao o vrlo tijesnim i tamnim boravištima, sagrađenim od trošnog građevinskog materijala.

Od brojnih franjevačkih samostana, koji su podignuti u srednjem vijeku, u 17. st. opstali su još samostani u Modriči, Donjoj Tuzli, Gradovrhu (Gornjoj Tuzli), Srebrenici, Olovu, Kraljevoj Sutjesci, Visokom, Fojnici, Kreševu i Rami – dakle svega 10, a bečki rat preživjela su samo tri: Kraljeva Sutjeska, Fojnica i Kreševo. Tek će u 19. st. nakon uvođenja reformi (*tanzimata*) u Osmanskom Carstvu od 1839. g. pa dalje franjevci uspjeti obnoviti, odnosno podignuti samostane u Gorici kod Livna, Gučoj Gori kod Travnika, Petrićevcu kod Banje Luke, Tolisi kod Brčkog, Plehanu kod Dervente, te u Jajcu i Rami – tako da će BiH u austro-ugarško razdoblje unići s 10 franjevačkih samostana u Bosni i 2 u zapadnoj Hercegovini, koji su podignuti 1848. g. na Širokom Brijegu i 1867. na Humcu kod Ljubuškoga.

Što se tiče lokalnih katoličkih zajednica ili župa i crkava u njima, gubici su tijekom stoljeća bili jednako veliki kao i gubici samostana – pa i veći.

U 17. st. broj katoličkih župa u Bosni i zapadnoj Hercegovini kretao se između 64–59, u istočnoj Hercegovini g. 1629. bilo ih je 12, a 1675. broj se smanjio na 4, i tako će ostati sve do 19. st.

Što se tiče bogomolja ili crkava, osim 10 samostanskih crkava na području Bosne i zapadne Hercegovine 1672/75. g. bilo ih je ukupno 18. Za istočnu Hercegovinu izvori bilježe 1624. g. 14 seoskih crkvice, a 1639. g. 11. Razmjerno veći broj crkvice u istočnoj Hercegovini s obzirom na broj vjernika treba pripisati činjenici da su hercegovačke crkvice bile građene od kamena, dakle postojanijeg građevinskog materijala, pa su mogle duže odolijevati zubu vremena, negoli crkve po Bosni, gdje su bile građene najvećim dijelom od drveta.

U 18. st. broj katoličkih župa na području Bosne i zapadne Hercegovine, tj. u Apostolskom vikarijatu, kretao se između 30–33. Crkve su se nalazile samo u Kraljevoj Sutjesci, Fojnici i Kreševu, te u Podmilačju kod Jajca i u Varešu. U istočnoj Hercegovini nakon potresa 1751. g. ostale su uzgor samo 4 crkvice, koliki je tada bio i broj župa.

U 19. st. nakon uvođenja *tanzimata*, počeo će se poboljšavati stanje i u ovom pogledu. Do 1877. g. broj župa u Bosni povećat će se na 85, u zapadnoj Hercegovini na 21, a u istočnoj Hercegovini na 7. Započet će i izgradnja bogomolja, odnosno crkava.

Sve do toga vremena u župama gdje je nestalo crkava, služba Božja, odnosno vjerski obredi, obavljani su pod vedrim nebom po grobljima ili pak u hladna godišnja doba po pojatama i sjenicima.

Urbanističko nazadovanje na sakralnom području crkvene arhitekture pratila je *socijalna redukcija*, te potiskivanje i povlačenje kršćanskog, odnosno katoličkog pučanstva na *periferiju urbanih centara i pad stambene kulture*.

Na ovom mjestu treba istaknuti da je 16. st. zlatno doba *osmansko-islamske urbanizacije BiH*. Iz toga intenzivnog procesa kršćansko, odnosno katoličko pučanstvo nije, istina, bilo isključeno, ali mu je bila dodijeljena podređena uloga – jer je svoje kultne objekte smjelo podizati samo u skromnim razmjerima i na periferiji gradova, te nije moglo obavljati javna društveno-politička zanimanja, osim pod uvjetom da napusti svoj kršćanski identitet i prijeđe na islam – kako je to već gore rečeno.

U takvim okolnostima sve do bečkog rata (1683.–1699.) povijesni izvori znaju za katoličko poslovno građanstvo – katoličke obrtnike i trgovce – čija povijest do danas nije sustavno istražena. S bečkim ratom katoličkih trgovaca gotovo je u cijelosti nestalo iz bosansko-hercegovačkih gradova, a na njihovo su mjesto došli i njihovu ulogu preuzeli pravoslavni trgovci koji od 18. st. sve više prodiru u gradove u zapadnom dijelu Balkana i preuzimaju novčarske poslove u svoje ruke.

Prema izvještaju fra Marijana Bogdanovića, tada koadjutora apostolskog vikara u Bosni, iz g. 1768. prisutnost katolika u tadašnjim bosansko-hercegovačkim *poslovnim centrima* bila je slijedeća:

<i>Gradovi</i>	<i>katolička domaćinstva</i>	<i>osobe</i>
1. Banja Luka	16	80
2. Bihać	41	336
3. Gabela	4	41
4. Glamoč	24	139
5. Jajce	64	288
6. Livno	7	40
7. Mostar	21	141
8. Novi na Savi	7	53
9. Sarajevo	24	107
10. Travnik	88	457
11. Tuzla	4	33
12. Vakuf Gornji	9	53
13. Žepče	3	21
<i>Ukupno</i>	<i>312</i>	<i>1.789</i>

Napomenimo, da se u gornjoj tabeli radi izreda o sitnim obrtnicima. Nijedan značajniji trgovac nije se među njima nalazio.

Katolički obrtnički stalež u bosanskim rudarskim centrima, koji su se razvili još u srednjem vijeku, preživio je katastrofu bečkog rata s manje brojčanih gubitaka, kako to pokazuje slijedeća tabela:

<i>Rudarska središta</i>	<i>katolička domaćinstva</i>	<i>osobe</i>
1. Fojnica	109	517
2. Kreševo	203	946
3. Kr. Sutjeska	17	149
4. Vareš	182	1093
5. Varcar Vakuf	16	110
<i>Ukupno</i>	<i>527</i>	<i>2.815</i>

Saberemo li podatke objiju tabela skupa, onda dolazimo do zaključka, da se cjelokupno katoličko građansko stanovništvo sastojalo od 839 domaćinstava i brojalo ukupno 4.604 osobe, što je predstavljalo oko 7,50% cjelokupnog tadašnjeg bosansko-hercegovačkog katoličkog pučanstva u BiH. Zanimanje mu je bilo obrt.

U *kulturnom pogledu* čini se da je u osmanskom razdoblju bosanske povijesti za katolike bilo najznačajnije 17. st. Tada je nastala i franjevačka bosansko-hercego-

vačka književnost s čelnikom fra Matijom Divkovićem (1563.–1631.). Autori književnih spisa bili su bosanski franjevci, financijeri bosanski trgovci, a nakon što je ovih nestalo – od 18. st. pa dalje – franjevački samostani ili dobrotvori izvan Bosne. Čitalačka publika bila je katoličko pučanstvo Bosne, Hercegovine, Dalmacije i Slavonije – po svojoj socijalnoj strukturi najvećim dijelom ratari i pastiri.

O franjevačkoj književnosti – jednom od kulturnih bisera bosansko-hercegovačke prošlosti – dosada je dosta pisano, pa ću u ovom prikazu taj vid povijesti bosansko-hercegovačkog katoličanstva ispustiti, iako ni ovo područje još nije dostatno istraženo.

Prikaz ću završiti s nekoliko povijesnih napomena o modernom političkom identitetu bosansko-hercegovačkog pučanstva uopće.

Kako je poznato, nacionalne ideologije svih triju glavnih političkih grupacija ili naroda BiH – Srba, Muslimana i Hrvata – smatraju srednjovjekovnu Bosnu u etničkom, kulturnom i političkom pogledu više ili manje isključivo svojom zemljom.

Srbi se pri tome pozivaju na razne usmene tradicije o postojanju srpsko-pravoslavnih manastira po Bosni i Hercegovini davno prije turskih osvajanja. Pouzdani povijesni izvori znaju za prisutnost pravoslavne crkvene organizacije u srednjem vijeku samo u istočnoj Hercegovini, gdje su živjeli pomiješano katolici, pravoslavci i pripadnici 'Crkve bosanske'. Ni u jednoj pučkoj i crkvenoj srpsko-pravoslavnoj predaji nema ni spomena na srednjovjekovne domaće bosanske vladare; u Srpskoj crkvi prisutan je isključivo kult dinastije Nemanjića.

Što se tiče teze srpske historiografije o tzv. sugubom ili dvostrukom vijencu Tvrtka I. Kotromanića (ban 1353.–1377., kralj 1377.–1391.), tj. da se ovaj bosanski vladar dao kruniti srpskom nemanjićkom krunom u ime dviju država ili, točnije rečeno, u smislu srednjovjekovnog poimanja vlasti, *državina* – Srbije i Bosne – ta teza stoji u suprotnosti sa svim sličnim praktikama u srednjem vijeku i naknadnim fragmentarnim vijestima o *kruni bosanskoj*. Srpsku tezu o sugubom vijencu podvrgao sam kritici i u svojim radovima prikupio argumente za slijedeću tezu: Tvrtko I. dao se dvaput kruniti, jednom za bosanskog kralja, a nakon toga po drugi put za srpskog kralja, pa je prema tome bio kralj dvaju zasebnih kraljevstava, bosanskog i srpskog – što nije bio rijedak slučaj u srednjem vijeku. Prema tome srednjovjekovna Bosna u zadnjih sto godina svoje povijesti nije bila državina srpske krune, nego kraljevina različita od kraljevine Srbije.

Isto tako ni višestruki pokušaji da se u moderni kulturni i politički identitet bosansko-hercegovačkih *Muslimana* ugradi nepretrgnuta povijesna sveza sa srednjim vijekom tezom o kontinuitetu između srednjovjekovnog bosanskog *bogumilstva* sa islamom u Bosni na jednoj strani, a na drugoj, između srednjovjekovnog bosanskog plemstva i kasnije osmansko-bosanske aristokracije – nemaju uporišta u kritičkoj historiografiji. U kulturnim predajama bosanskih Muslimana ne živi bosansko srednjovjekovlje.

Specifične bosansko-muslimanske tradicije započinju *fetom*, dakle osmanskim osvojenjem Bosne. Muslimani su, prema tome, svoj identitet izgradili u osmanskom razdoblju bosansko-hercegovačke povijesti – iz čega se ne može povući zaključak, da bi taj identitet bio bezvrijedan ili manje vrijedan negoli identitet Srba i Hrvata – nego samo reći da je mlađeg datuma. Jer identitet ne određuje veća ili manja starost, nego zasebna kulturna kreativnost i politička volja.

Što se tiče bosansko-hercegovačkih *katolika*, pouzdano se zna, da su kulturne i političke tradicije srednjovjekovne Bosne njegovane među bosanskim franjevcima i bosanskim katoličkim trgovcima i u stoljećima nakon turskog osvojenja.

Međutim, daljna turska osvajanja prema sjeveru i zapadu, nakon osvojenja Bosne, te brojni austro-turski i mletačko-turski ratovi nisu samo drastično smanjili broj katolika u BiH – osobito kroz intenzivnu islamizaciju u 16. st. te masovna iseljavanja sve do u 18. st. – nego su u isto vrijeme povećali fizičke i kulturne kontakte među katolicima Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i na taj način dinamizirali duhovnu i političku komunikaciju unutar katoličanstva u južnoslavenskom prostoru uopće.

Tako su se bosansko-hercegovački katolici sve više miješali s katoličanstvom hrvatskih prostora i približavali se hrvatskom življu ne samo u konfesionalnom, nego i u kulturnom i političkom pogledu, izmjenjivali s njim ne samo materijalna, nego i duhovna dobra, te stvarali, uz ostalo, i sličnu literaturu – kao što su npr. dubrovačka i franjevačko-bosanska književnost – što će postati *kulturna i politička podloga modernog hrvatstva* bosansko-hercegovačkih katolika. Pri tome su srednjovjekovne političke tradicije sve više blijeđile i preseljavale se u arhive franjevačkih samostana kao ulomci i zapisi minulih vremena.

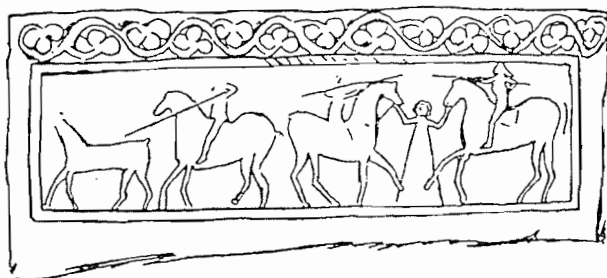
S druge strane, zbog konfesionalno zatvorenog karaktera osmanskog društva, komunikacija između pojedinih konfesija na bosansko-hercegovačkom prostoru odvijala se pretežno samo na susjedskoj i gospodarskoj razini, i tek u manjoj mjeri zadirala je i u duhovne zone kroz sporadično zajedničko prakticiranje sinkretizma i praznovjerja. Dublji duhovni život kao i politička svijest bili su zatvoreni u dotičnu konfesionalnu pripadnost – pa su vjerski prelazi značili ujedno i mijenjanje kulturnog i političkog identiteta.

Pokušaji monolitističkih nacionalnih ideologija 19. st. – bilo sa srpskim, bilo sa hrvatskim ili apstraktnim jugoslavenskim predznakom – da zbrišu duhovne razlike, koje su se stoljećima hranile iz sasvim različitih duhovnih, kulturnih i političkih izvora i stvore jednodimenzionalan politički tip čovjeka na temelju zajedničkih gramatičkih padeža, odnosno zajedničke jezične osnove, pokazali su se nemoćnim i nekompetentnim kao i apstraktni čovjek marksističko-lenjinističkog tipa. Svijet duha i stoljetnih duhovnih iskustava pokazali su i ovoga puta veću otpornost, negoli su to pretpostavile osvajačke jednodimenzionalne ideologije bilo kojega tipa.

Ekološka iskustva nas uče da su monokulture u prirodi opasne. A političke monokulture našega stoljeća sa svojim grubim i nepromišljenim pokušajem iskoka iz povijesnog kontinuiteta pokazale su se nehumanim, iako su glasno propovijedale suprotno. Na bosansko-hercegovačkom prostoru s multikulturalnim tradicijama takve ideologije mogu biti samo smrtonosne.

Izbor iz literature

- DŽAJA, Srećko M.: *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće*. Doba fra Grge Ilijića Varešanina (1783.–1813.), Zagreb 1971. – *Analecta Croatica Christiana* 2.
- DŽAJA, Srećko M.: *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina*. Voremanzipatorische Phase 1463.–1804. München 1984. – *Südosteuropäische Arbeiten* 80. NB. Hrvatsko-srpsko izdanje treba uskoro izići u izdanjima sarajevske izdavačke kuće *Svjetlost*.
- DŽAJA, Srećko M.: *Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije* u »Jukić 15«, Sarajevo 1985, str. 81–102.
- DŽAMBO, Jozo: *Die Franziskaner im mittelalterlichen Bosnien*, Werl/Westfalen 1991. – *Franziskanische Forschungen* 35.
- Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini u XIX i XX stoljeću*, Sarajevo 1986. – *Studia Vrhbosnensia* 1.
- KLAIĆ, Nada: *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976.
- KLAIĆ, Nada: *Srednjovjekovna Bosna*. Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.), Zagreb 1989.
- KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, Desanka: *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1978.
- KOVAČIĆ, Slavko Anto: *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene*. Prilog povijesti hrvatske književnosti i kulture, Sarajevo 1991.
- Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 1991. – *Studia Vrhbosnensia* 4.
- MANDIĆ, Dominik: *Franjevačka Bosna*. Razvoj i Uprava Bosanske Vikarije i Provincije 1340.–1735., Rim 1968.
- NIKIĆ, Andrija: *Osnivanje Apostolskog vikarijata u Hercegovini* u *Croatica Christiana Periodica* (Zagreb) br. 3 (1979.) str. 21–50.
- ŠIDAK, Jaroslav: *Studije o »Crkvi bosanskoj« i bogumilstvu*, Zagreb 1975.
- Tisuću godina trebinjske biskupije*, Sarajevo 1988. – *Studia Vrhbosnensia* 2.
- ŽUGAJ, Marijan: *Hrvatska biskupija od 1352. do 1578.* u *Croatica Christiana Periodica* (Zagreb) br. 17 (1986.) str. 92–112; br. 18 (1986.) str. 1–26.
- ŽUGAJ, Marijan: *I Conventi dei Minori Conventuali tra i Croati dalle origini fino al 1500*, Rim-Samobor 1989. – Hrvatsko izdanje pod naslovom *Bosanska vikarija i franjevci konventualci* u *Croatica Christiana Periodica* (Zagreb) br. 24 (1989.) str. 1–26; br. 25 (1991.) str. 1–48.



ZUSAMMENFASSUNG

Wegen der spärlichen Quellen sind unsere Kenntnisse über das Christentum auf bosnisch-herzegowinischem Boden bis zum Ende des 12. Jahrhunderts sehr lückenhaft.

Während der Herrschaftszeit des Banus Kulin (1180–1204) registrieren die historischen Quellen das Auftauchen des Ketzertums zum ersten Mal 1199/1200 im bosnischen mittelalterlichen Staat. Seit dieser Zeit bis zur türkischen Eroberung des Bosnischen Königreichs 1463 war die Bekämpfung der bosnischen Ketzer, die sich selbst Krstjani und ihre religiöse Gemeinschaft die Bosnische Kirche nannten, ein ständiges Anliegen der Politik der Römischen Kurie und der missionarischen Tätigkeit der katholischen Missionare – zuerst der Dominikaner im 13. Jahrhundert und dann der Franziskaner im 14. und 15. Jahrhundert.

Nach den mißlungenen Versuchen der Rückführung der Bosnischen Kirche in die Einheit der Römischen Kirche wurde die Trennung zwischen beiden Kirchen auf institutioneller Ebene 1233 durchgeführt; es wurde ein neues Bistum in Bosnien gegründet und ein Bischof mit Lateinkenntnissen eingesetzt. Der Sitz dieses Bistums wurde allerdings 1252 nach Djakovo im benachbarten Slawonien verlegt. Seit dieser Zeit bis zur Errichtung der ordentlichen katholischen Hierarchie 1881 in Bosnien-Herzegowina wurden mehrere Versuche unternommen, die neuen Bistümer in Bosnien mit dem etablierten katholischen Klerus zu errichten – aber jedesmal mit sehr wenig oder keinem Erfolg.

Gleichzeitig konnte die Entwicklung des unetablierten Katholizismus unter Führung der Franziskaner bzw. des Franziskanerordens große Erfolge buchen. Im ersten Viertel des 14. Jahrhunderts haben die Franziskaner die Dominikaner in Bosnien abgelöst und eine intensive missionarische Tätigkeit entwickelt, der sehr große Erfolge beschieden wurden. In den letzten 100 Jahren des bosnischen mittelalterlichen Staates gelang es den Franziskanern, sich in den bosnischen Boden sehr tief zu verwurzeln und Bosnien bis zur türkischen Eroberung 1463 beinahe gänzlich zu katholisieren.

Aber wegen der ideologischen und juristischen Beschränkungen seitens des türkisch-islamischen Staates den Andersgläubigen gegenüber sowie wegen der zahlreichen österreichisch-türkischen und venezianisch-türkischen Kriege mußte der bosnisch-herzegowinische Katholizismus im Laufe der Zeit wesentliche demographische, soziale, kulturelle und urbane Verluste einstecken, u. zw. durch Abwanderungen. Übertritte zum Islam, Verschwinden der katholischen Mittelschicht (Kaufleute und Handwerker), Zerstörungen von Kirchen und Klöstern und ihren Kulturschätzen in den Kriegsgeschnissen.

Daß der bosnisch-herzegowinische Katholizismus die 400 jährige türkische Herrschaft doch überleben konnte, ist vor allem seiner tiefen Verwurzelung im mittelalterlichen Bosnien sowie der Bereitschaft der Franziskaner zu verdanken, jedesmal die Resignation zu überwinden und zu ihren verbrannten Kirchen und Klöstern zurückzukehren.